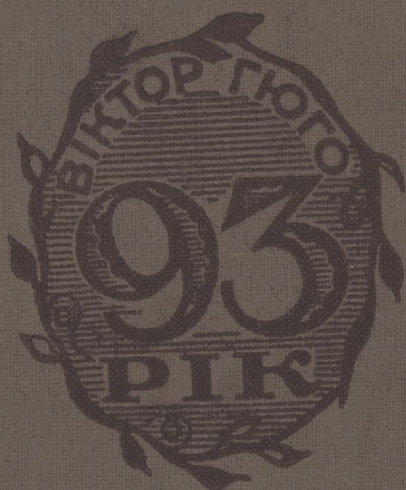

1890 г. н.
287845.

VIVE
LA
REPUBLIQUE

VIVE
LA
REPUBLIQUE

МОДЕРНИЙ ВИРОБНИК

Супер, обкладинка, форзац—
художник І. Хотінок.

Ілюстрації в тексті
французьких художників:

Мильяр
Пелісьє
Жильбер
Бріксон
Ріу

1981

КНИ

ВІКТОР ГЮГО

НА МОРІ

МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК

Переклад з французької
за редакцією **К. Трофімова**

Технічний редактор
Я. Гуревич

Художній редактор
І. Хотінок

Технічний керівник
Є. Розенцвейг

Відповідальний коректор
Є. Каушанська

НА МОИ

КНИГА ПЕРША СОДРЕЙСЬКИЙ ЛІС

В ОСТАННІХ числах травня 1793 р. один з паризьких батальйонів, приведених у Бретань Сантером, обшукував страшний Содрейський ліс у Астілє. Було у батальйоні не більше трьох сотень людей, бо його лави були опустошені жорстокою війною. Це була доба, коли після Аргони, Жеммапа й Вальмі від першого паризького батальйону з шестисот волонтерів залишилось двадцять семеро, від другого — тридцять трое, а від третього — п'ятдесят семеро. Часи епічної боротьби.

У батальйонах, посланих з Парижа до Вандеї, було дев'ятсот дванадцять чоловік. Кожний батальйон мав три гармати. Спорядили їх надзвичайно швидко. 25-го квітня при міністрі юстиції Гое і військовому міністрі Бушоті секція Бон-Консей запропонувала послати до Вандеї батальйони волонтерів, член Комуни Любен зробив про це доповідь, а 1-го травня у Сантера було готових до відрадження дванадцять тисяч солдатів, тридцять польових гармат і батальйон канонірів. Ці швидко утворені батальйони були так добре організовані, що й досі правлять за зразок: за їх способом утворення формуються лінійні роти, в них змінилось відношення між числом солдатів і унтер-офіцерів.

28-го квітня Паризька Комуна¹ дала волонтерам Сантера гасло: „Ні милості, ні пощади“. На кінець травня з дванадцяти тисяч, що відправлені з Парижа, вісім тисяч було вбито.

Батальйон, що вступив у Содрейський ліс, держався сторожко. Не поспішали. Поглядали і праворуч і ліворуч, і вперед і назад. Клебер сказав: „У солдата й на спині око“. Ішли вже давно. Котора могла бути година? Який час дня? Важко було це сказати, бо в таких диких нетрях завжди стоїть ніби присмерок, і ніколи не буває світла в тому лісі.

Содрейський ліс був трагічний. Саме в цій пущі почались у листопаді 1792 року злочинства громадянської війни;

¹ Дивись примітки в кінці книги за алфавітом.

з цієї похмурої гушавини вийшов лютий кульгавий Мускетон; волосся ставало дибом від думки про безліч заподіяних тут убивств. Солдати обережно йшли далі. Все потопало в квітах; навколо з тремтячої стіни гілля струмувала чарівна свіжість листу; денече цю зелену темряву розтинало сонячне проміння; глибокий килим зелені на землі, зітканий з усілякого моху, від гусеневидого до зірчастого, був вишитий і помережаний косарками, болотяними півниками, луговими нарцисами, весняним шафраном і женом — дрібненькою квіткою, що віщує погожі дні. Мовчки, крок по кроку посувались солдати, сторожко розсуваючи кущі. Над багнетами щебетали пташки.

Содрейський ліс був одним з тих, де колись, за мірних часів, улаштовували нічні полювання на птахів; тепер в ньому полювали на людей.

Ліс березовий, буковий і дубовий; ґрунт рівний; мох і густа трава глушили шум людської ходи; жодної стежки, а як і були стежки, то зразу уривались; гостролиста ясенина, дикий терен, папороть, живоплоти вовчугу, висока ожина; за десять кроків не видно було людини. Часом чапля або кулик пролітали у гіллі, вказуючи на близькість боліт.

Йшли. Простували навмання, неспокійно, боячись знайти те, що шукали. Вряди-годи натрапляли на сліди табору, на спалені місцини, потолочену траву, скриплені на вхрест кілки, закривавлене віття. Тут варили суп, тут правили месо, тут перев'язували ранених. Але ті, що пройшли, позникали. Де вони? Може дуже далеко? А може зовсім близько сховались з мушкетом в руці? Ліс здавався пожежним. Батальйон ще збільшив обачність. Тиша зрадлива. Нікого не видно — тим більше підстав когось остерігатись. Лиха слава йшла про ліс, з яким вони мали справу.

Можлива була засада.

Тридцять grenadierів, послані в розвідку під командою сержанта, йшли попереду на чималій відстані від основного загону. Їх супроводила батальйонна маркітантка. Маркітантки охоче приєднуються до авангардів. Наражаєшся на небезпеку, зате дещо побачиш. Цікавість — одна з форм жіночої хоробрості.

Зненацька солдати маленького авангарду відчували тремтіння, відоме мисливцям, що натрапляють на звіряче лігво. У зарослі почувся ніби шелест і в листях, здавалось, пройшов рух. Солдати перезирнулися.

Офіцерам немає потреби втручатись до вартування й розшуку, дорученого розвідачам: те, що повинно зробити, робиться само собою.

Менш як за хвилину пункт, де щось заворушилось, був оточений, замкнений у колі наставлених рушниць: темна

середина гущавини була взята на приціл з усіх боків відразу, і солдати, тримаючи палець на курку і не зводячи очей з підозрілого місця, чекали лише команди сержанта, щоб розпочати вогонь.

Тим часом маркітантка наважилась заглянути в чагарі, і в ту мить, коли сержант збирався вже скомандувати: „Плі!“— вона крикнула: „Стій!“

— Не стріляйте, товариші!— сказала вона, обернувшись до солдатів.

І кинулась у кущі. За нею солдати.

Там справді хтось був.

У самій гущавині зарослі, край однієї з тих маленьких круглих галявинок, що лишаються в лісах від вугільних ям, де спалюють коріння дерев, у западині між гіллям, у такій собі листяній кімнаті, відкритій трохи, як альков, сиділа на моху жінка, годуючи грудьми дитину, а ще двоє дітей спали, поклавши їй на коліна біляві голови.

Це й була засада.

— Що ви тут робите?— крикнула маркітантка.

Жінка підвела голову.

— Чи ви не збожеволіли отут сидіти?— продовжувала лютуючи, маркітантка. І додала:— Ще трохи, і вас застрелили б.

І звертаючись до солдатів, маркітантка промовила:

— Це жінка.

— Самі добре бачимо!— сказав один з гренадерів.

— Іти в ліс на вірну загибель!— сказала далі маркітантка. — І то ж спаде на думку така дурниця!

Приголомшена, перелякана, спантеличена жінка, як увісні, дивилась круг себе на рушниці, шаблі, багнети, на похмурі обличчя.

Двоє дітей прокинулись і заскиглили.

— Я хочу їсти,— сказало одне.

— Мені страшно,— сказало друге.

Мале продовжувало ссати.

Маркітантка озвалась до нього:

— Правильно робиш,— сказала вона йому.

Мати заніміла від страху.

Сержант крикнув їй.

— Не бійтесь, ми — батальйон Червоної Шапки.

Жінка затремтіла з голови до ніг. Вона глянула на сержанта, на його суврове обличчя, де видно було тільки брови, вуси та дві жарини очей.

— Колишній батальйон Червоного Хреста,— додала маркітантка.

Сержант спитав:

— А ти хто мадам?

Жінка дивилась на нього, прибита жахом. Вона була худа, молода, бліда, обдерта; на ней був грубий капюшон бретонських селянок і шерстяна ковдра, прив'язана на шії мотузкою. Свої голі груди вона виставила з байдужістю саміці. Ногі, не взуті ні в черевикі, ні в панчохи, були скривавлені.

— Це жебрачка, — сказав сержант.

А маркітантка спитала своїм солдатським, але в глибині ніжним голосом.

— Як вас звати?

Жінка майже нечутно прошепотіла, заїкаючись:

— Мішель Флешар.

Тим часом маркітантка гладила грубою рукою голівку немовляти.

— Скільки цьому сосункові? — спитала вона.

Мати не зрозуміла. Маркітантка повторила:

— Питаю, скільки йому часу?

— А! — сказала мати. — Півтора року.

— Великий уже, — сказала маркітантка. — Годі йому ссати. Треба відлучити. Ми дамо йому супу.

Мати почала заспокоюватись. Двоє малих, що прокинулись, були не стільки настрашені, як зацікавлені. Вони любовались султанами на шапках солдатів,

— Ох, — сказала мати, — вони дуже голодні.

І додала:

— Молока в мене більше немає.

— Їм дадуть поїсти, — крикнув сержант, — і тобі теж. Але не в цьому річ. Які твої політичні переконання?

Жінка глянула на сержанта й не відповіла.

— Чуєш мое запитання?

Вона пролепетіла:

— Мене віддали в монастир зовсім молодою, але я вийшла заміж, я не черниця. Сестри навчили мене по французькому. Село спалили. Ми тікали так швидко, що я не встигла взутись.

— Я тебе питаю, які твої політичні переконання?

— Не знаю.

Сержант продовжував:

— Адже є шпіонки. А шпіонки розстрілюють. Ну, кажи. Ти не циганка? Де твоя батьківщина?

Вона продовжувала дивитись на нього, мов не розуміючи. Сержант повторив:

— Де твоя батьківщина?

— Не знаю, — сказала вона.

— Як! Не знаєш, з якого ти краю?

— А! З якого краю? Знаю.

— Так з якого ж ти краю?

Жінка відповіла:

— З хутора Сікуаньяр у парафії Азё.

Тепер уже сержант здивувався. Він на мить замислився.

Потім спитав:

— Як ти кажеш?

— Сікуаньяр.

— Це ж не батьківщина.

— Це мій край.

І жінка, поміркувавши хвилину, додала:

— Я розумію, пане. Ви з Франції, а я з Бретані.

— Так що ж?

— Не з одного краю.

— Алеж з однієї батьківщини! — крикнув сержант.*

Жінка тільки відповіла:

— Я з Сікуаньяра.

— Хай буде Сікуаньяр! — сказав сержант. — Там твоя родина?

— Так.

— Що вона робить?

— Всі вимерли. Нікого в мене немає.

— Що за чорт! Родичі в кожного є або були. Хто ти така? Кажи.

Жінка була приголомшена словами „або були“, які скидались більше на рев дикого звіря, ніж на людську мову.

Маркітантка відчула, що їй треба втрутитись. Вона знову погладила немовля і поплескала по щічках двох інших.

— Як звати сосунку? — спитала вона. — Адже це дівчинка.

Мати відповіла: — Жоржетта.

— А старшого? Адже це пустун — мужчина.

— Рене-Жан.

— А меншого? Бо він теж мужчина, ще й товстун!

— Гро-Ален, — сказала мати.

— Славні хлоп'ята, — сказала маркітантка. — І виглядають так, наче дорослі.

Проте, сержант напосідав:

— Говори ж мадам, у тебе дім є?

— Був.

— Де?

— В Азё.

— Чому ж ти не в своєму домі?

— Бо його спалили.

— Хто?

— Не знаю. Битва.

— Звідки ти йдеш?

— Звідти.

— Куди?

— Не знаю.

— Кажи до діла. Хто ти така?

— Не знаю.

— Не знаєш, хто ти така?

— Ми біженці.

— З якої ти партії?

— Не знаю.

— Ти з синіх? Чи з білих? З ким ти?

— З своїми дітьми.

Стала мовчанка. Маркітантка сказала:

— А в мене дітей немає. Ніколи було.

Сержант почав знову:

— Алеж батьки твої! Ану, мадам, розкажи нам про своїх батьків. Ось мене звати Радуб, я — сержант, живу на вулиці Шерш-Міді, там і батько й мати мої жили, я можу розказати про своїх батьків. Розкажи й ти про своїх. Скажи нам, хто такі були твої батьки.

— Флешари. Оце й усе.

— То так, Флешари собі Флешари, як і Радуби — Радуби. Але кожен належить до якогось стану. З якого стану були твої батьки. Що вони робили? Що роблять? З чого жили твої Флешари?

— Хліборобами були. Батько мій хворів і не міг працювати після того, як пан — його пан, наш пан, — звелів покарати його киями, і то ще ласка була, бо мій батько украв кроля, а за таке на смерть судили; але пан зглянувся й сказав: дайте йому лише сотню кїв; і мій батько зостався калікою.

— Далі!

— Мій дід був гугенот.* Пан кюре заслав його на галери. Я була зовсім малою.

— Далі.

— Мій свекор був контрабандист. Король звелів його повісити.

— А чоловік твій що робить?

— Ще цими днями він бився.

— За кого?

— За короля.

— А ще?

— Ну, за свого пана.

— А ще?

— Ну, за панотця кюре.

— От іще бидло, сто чортів! — крикнув один гренадер.

Жінка аж підскочила від жаху.

— Чи бачите, мадам, ми парижани, — люб'язно промовила маркітантка.

Жінка скрикнула, склавши руки.

— О, господи боже!

— Без забобонів! — відказав сержант.

Маркітантка сіла коло жінки й притягла собі на коліна старшого хлопчика; той не опирався. Діти заспокоюються так само, як і лякаються — невідомо чому. Вони мають якийсь внутрішній передчуття.

— Бідна моя жіночко з чужого краю, дитинчата у вас гарненькі, що правда, то правда. Легко вгадати, котрому скільки років. Більшому чотири, а братикові його — три. А оця мавпа-сосунка страшенна жеруха! От страховище! Ти дивись, маму свою не з'їж! Слухайте, мадам, ви нічого не бійтесь. Вам треба вступити в батальйон. Працювати-мете так, як і я. Мене звуть Гусаркою. Це таке прізвище. Та хай краще називають Гусаркою, ніж мамзель Бікарно, як мою матір. Я тут шинкарка, сказати б, та, що пити носить, коли б'ються і ріжуться. Чорт із своїм хвостом. У нас майже однакові ноги, я дам вам свої черевики. 10 серпня я була в Парижі. Давала пити Вестерманові. Гарний був день! Бачила, як Луї XVI гільйотинували. Луї Капет*, як звуть його. Він не хотів. Ще б пак! Подумати тільки, ще 13 січня він смажив каштани й сміявся серед своєї сім'ї! Коли його поклали силоміць на гойдалку, як то зветься, на ньому не було ні камзола, ні черевиків; тільки сорочка, пікейна куртка, сірі сукняні штани й сірі шовкові панчохи. Сама бачила. Карета, якою привезли його, була зеленим пофарбована. Чи чуєте, ходімо за нами. У батальйоні є гарні хлопці, ви будете маркітанткою номер два, я покажу вам, що робити. О, це ж дуже просто! Береш бляшанку та дзвінок і йдеш у бучу, під кулі й ядра, у самий вир, погукуючи: „Хто хоче випити, хлоп'ятка?“ І хоч би тобі що! Я так усім наливаю. Їй же богу. І білим, і синім, хоч сама я синя. Та ще й добре синя. Але пити даю всім. Бо раненим пити хочеться. Мруть же без різниці переконань. Умираючі, мусіли б потиснути одне одному руки. Що за пісенітниця — битись! Ходімо з нами. Якщо мене вб'ють, ви мене заступите. Ви не дивіться, що в мене вигляд такий — я добра жінка й хоробрий чоловік. Не бійтесь нічого.

Коли маркітантка замовкла, жінка пробурмотіла:

— Нашу сусідку звали Марі-Жанна, а нашу робітницю Марі-Клод.

Тим часом сержант Радуб вичитував гренадерові:

— Мовчи. Ти перелякав мадам. При дамах не можна лаятись.

— Та це ж суцця мука для розуму порядної людини, — відказав гренадер. — Диваки якісь китайські! У нього

свекра пан покалічив, діда кюре на галери загнав, батька король повісив, а воно воює, чорт би його забрав, головою накладає, за пана, кюре й короля!

Сержант крикнув:

— Тихо в рядах!

— Мовчу, сержанте, — відказав гренадер, — алеж воно прикро все таки, що ось така гарненька жінка життям своїм ризкує ради прекрасних очей якогось попа!

— Гренадере, — сказав сержант, — ми не в клубі секції Пік. Без красномовства.

І повернувся до жінки.

— А твій чоловік що робить? Чим він?

— Ничім, бо вбитий.

— Де?

— На війні.

— Коли?

— Три дні тому.

— Хто вбив?

— Не знаю.

— Як! Не знаєш, хто твого чоловіка вбив?

— Ні.

— Синій? Чи білий?

— З рушниці вбили.

— Три дні тому?

— Так.

— В якому місці?

— Під Ерне. Мій чоловік упав. Та й уже.

— А що ти робиш, відколи чоловік помер?

— Малих веду.

— Куди ведеш?

— Вперед

— Де почнеш?

— На землі.

— Що їси?

— Нічого.

Сержант зробив звичайну гримасу військових — торкнувся вусами до носа.

— Нічого?

— Тобто терен, ожину, торішню, де вона залишилась, чорниці, паростки папороті.

— Так. Це все одно, що нічого.

Старший хлопчик розумів, здавалосьь.

— Я голодний, їсти, — сказав він.

Сержант витяг з кишені шматок солдатського хліба й простяг матері. Мати розломила окраєць надвое і дала дітям. Малі жадібно почали їсти.

— Собі й не залишила, — пробурчав сержант.

— Бо не голодна, — сказав один солдат.
— Бо мати, — сказав сержант.
Діти перестали їсти.
— Пити, — сказало одне.
— Пити, — повторило друге.
— В цьому чортовому лісі й струмка немає, — сказав сержант.

Маркітантка взяла мідну чарку, що висіла в неї на поясі разом з дзвіночком, відкрутила кран у бляшанці, яку носила на перев'язі через плече, налила в чарку кілька крапель і піднесла її дітям до губ.

Перший випив і скривився.

Другий випив і виплював.

— А воно ж добре, — сказаза маркітантка.

— Це горілка? — спитав сержант.

— Ще й найкраща. Та це ж селяни.

І вона витерла чарку.

Сержант почав знову:

— Так оце так і тікаєш?

— Мушу.

— Через поле, куди вітер віє?

— Біжу скільки сили, потім іду, а потім падаю.

— Бідолашна! — сказала маркітантка.

— Люди б'ються, — шепотіла жінка. — Навколо мене всюди стріляють. Не знаю, чого їм треба. Чоловіка мого вбили. Оце тільки я й зрозуміла.

Сержант стукнув прикладом рушниці об землю й крикнув:

— Безглуздя, а не війна, чорт візьми!

Жінка казала далі:

— Ту ніч ми спали в моховнику.

— Учотирьох?

— Учотирьох.

— Спали?

— Спали.

— То, певне, спали стоячи, — сказав сержант.

І звернувся до солдатів:

— Товариші, ці дикуни називають моховником велике дупло старого і висохлого дерева, куди людина може залізти, як у ножни. Що ж поробиш! Не всім же бути парижанами.

— Спати в дуплі! — сказала маркітантка. — Ще й з трьома дітьми!

— А коли діти ревли, — продовжував сержант, — людям, що проходили повз, нічого цього не бачачи, чудно було чути, як дерево кричить: „тато, мамо!“

— На щастя, тепер літо, — зітхнула жінка.

Вона покірно спустила очі, в яких був подив перед недолею. Солдати мовчки стояли навколо нещасної.

Вдова, троє сиріт, втеча, покинутість, самотність, війна, що гromувала по всьому обрію, голод, спрага, ніякої їжі, крім трави, ніякого захисту, крім неба.

Сержант підійшов до жінки й утопив погляд у дитину, що ссала. Малі покинула груди, тихо повернула голову, подивилась чудовими синіми очима на страшне, заросле волоссям, наїжене, руде обличчя, що нахилилося до неї, — і посміхнулась.

Сержант випростався, і по щоці в нього покотилась велика сльоза, спинившись край його вуса, як перлина.

Він підвищив голос:
— Товариші, я так гадаю, що батальйон стане батьком. Згода? Ми всиновлюємо цих трьох дітей.

— Хай живе Республіка! — крикнули гренадери.

— Вирішено, — сказав сержант.

І простяг обидві руки над матір'ю й дітьми.

— Ось, — мовив він, — діти батальйону Червоної Шапки.*

Маркітантка підскочила від радості.

— Три голови в одній шапці! — крикнула вона.

Потім заридала, бурхливо поцілувала бідну вдову і сказала їй:

— А дівчинка яка вже промітна!

— Хай живе Республіка! — знову крикнули гренадери.

А сержант сказав матері:

— Ходімо, громадянко.